

MAMLAKAT RIVOJLANISHIGA TO‘SIQ BO‘LADIGAN YASHIRIN IQTISODIYOT
TO‘G‘RISIDA

Yoqubov Madaminbek Abdurahim o‘g‘li

TMI IBI-91 guruh talabasi

Ko‘pgina mamlakatlarda yashirin iqtisodiyot katta rol o‘ynaydi. Odamlar yashirin iqtisodiyotda ishlash yoki odamlarni noqonuniy ishga joylashtirish orqali soliq va qonun hujjatlaridan bo‘yin tovlaydi. Bir tomondan, bu tartibga solinmagan iqtisodiy faoliyat soliq tushumlari va davlat tovarlari va xizmatlarining pasayishiga, soliq ma‘naviyatining pasayishiga va soliqqa rioya qilmaslikka, nazorat xarajatlarining oshishiga va iqtisodiy o‘sish sur‘atlarining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirish rasmiy institutlarni takomillashtirish bilan birga uning jozibadorligini kamaytirishni talab qiladi²⁷.

Biroq, boshqa tomondan, yashirin iqtisodiyot institutsional o‘zgarishlarni ilgari surish uchun kuchli kuch bo‘lishi mumkin va iqtisodiyotda tovar va xizmatlarning umumiy ishlab chiqarishini oshirishi mumkin. Yashirin iqtisodiyot iqtisoddan tashqari siyosiy tartibga ham ta‘sir qiladi.

Yashirin iqtisodiyotga faqat iqtisodiy muammo sifatida qaramaslik kerak, uni yuqori jarimalar va qattiqroq nazorat orqali alomatlariga hujum qilish orqali hal qilish kerak. Mamlakatning rivojlanish darajasiga mos keladigan siyosiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun sabab va oqibatlarining mamlakatga xos tahlili zarur. Siyosatchilar noqonuniy mehnatni yaxshi tartibga solish, adolatli va shaffof soliq tizimi va yanada samaraliroq institutlar (yaxshi boshqaruv) orqali yashirin iqtisodiyotning jozibadorligini kamaytirish zaruratining belgisi sifatida qarashlari kerak. Uyushgan jinoyatchilik, korrupsiya va noqonuniy bandlikka qarshi kurashni qat‘iy nazorat qilish va ijro etish orqali olib borish kerak²⁸.

Yashirin iqtisodiyotga oid deyarli barcha qarama-qarshiliklarning boshlanish nuqtasi uni qanday aniqlash yoki uning hajmini qanday baholashdir.

Iqtisodiy siyosat nuqtai nazaridan, qo‘shilgan qiymat bilan bog‘liq bo‘lgan yashirin iqtisodiyot faoliyati ayniqsa dolzarbdir. Ushbu faoliyatning qiymatini baholash noqonuniy va qonuniy faoliyat natijalarini va ushbu faoliyat natijalarini noqonuniy va qonuniy ishlab chiqarish va taqsimlashni farqlashni talab qiladi. Yashirin iqtisodiyotda faoliyat yuritishning umumiy sabablari kontrabanda savdosi, soliqlar va ro‘yxatga olish xarajatlaridan qochishdir. Odatda, yashirin iqtisodiyot, bunday faoliyatning umumiy yig‘indisi sifatida, rasmiy iqtisodiyotni to‘ldiruvchi deb ataladi.

²⁷ <https://fanack.com/opinion/features-insights/the-hidden-economy-between-recognizing-and-fighting-it~153440/>

²⁸ <https://www.ft.com/content/4a04096e-5ef9-11ea-ac5e-df00963c20e6>

Sanoat mamlakatlaridagi ilmiy tadqiqotlarga asoslanib, yashirin iqtisodiyotning rivojlanishiga ko‘plab omillar ta‘sir ko‘rsatdi, ammo eng muhimi, eng ko‘p keltiriladigan va empirik qo‘llab-quvvatlanadiganlari quyidagilardir:

- ✚ soliq yuklari va ijtimoiy sug‘urta badallari;

- ✚ rasmiy iqtisodiyotdagi, ayniqsa mehnat bozorlaridagi tartibga solishning zichligi va intensivligi, jumladan, ish haftasini majburiy qisqartirish, erta pensiyaga chiqish va ishsizlikning kuchayishi;

- ✚ kamroq fuqarolik ishtiroki va davlat institutlariga sodiqlik va hurmat;

- ✚ soliq ma‘naviyatining zaifligi (soliq to‘lashga tayyorlik), qisman korrupsiya va davlat institutlari sifatining pasayishi natijasidir²⁹.

Yashirin iqtisodiyotning ijobiy va salbiy jihatlariga e‘tibor beradigan bo‘lsak,

Ijobiy jihatlar:

- ✚ yuqori soliqlar va ijtimoiy sug‘urta badallari va qattiq tartibga solish yashirin iqtisodiyotning asosiy omillari hisoblanadi;

- ✚ rasmiy iqtisodiyotda foydalanilmayotgan resurslardan tovar va xizmatlarning umumiy taklifini oshirish uchun yashirin iqtisodiyotda foydalanish mumkin³⁰;

- ✚ yashirin iqtisodiyotda ishchi kuchi bilan qanday kurashish mumkinligi haqidagi fikrlar juda xilma-xildir;

- ✚ hukumatlar davlat institutlarini takomillashtirish orqali firmalarni yashirin iqtisodiyotdan chiqishga undashga harakat qiladi;

- ✚ hukumat qarorlarini qabul qilishda xalq ishtirokini kuchaytirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri demokratiya elementlarini kengaytirish va korrupsiyaga barham berish orqali yashirin iqtisodiyotni kamaytirishi mumkin.

Salbiy jihatlar:

- ✚ yashirin iqtisodiyotni o‘lchash qiyin va turli usullar turli natijalar beradi;

- ✚ yashirin iqtisodiyot aniq belgilanmaganligi sababli o‘lchashda ba‘zi qiyinchiliklar yuzaga keladi;

- ✚ byudjet taqchilligini yomonlashtirish va infratuzilmaga investitsiyalarni qisqartirish orqali yashirin iqtisodiyot farovonlik va iqtisodiy o‘sishni pasaytiradi;

- ✚ yashirin iqtisodiyot davlat institutlariga putur yetkazishi mumkin, bu esa jinoyatlarning ko‘payishiga va institutlarni kamroq qo‘llab-quvvatlashga olib keladi va natijada tahdid soladi. iqtisodiy va siyosiy rivojlanish.

- ✚ jazoviy jarimalar va qattiq nazorat orqali yashirin iqtisodiyotni kamaytirishga urinish qimmatga tushadi va unchalik samarali emas.

Yashirin iqtisodiyotning o‘sishiga yordam beradigan yana bir muhim omil - bu ko‘pincha litsenziya talablari, mehnat bozori qoidalari, savdo to‘siqlari va immigrantlar uchun mehnat cheklovlari kabi qonunlar va qoidalar soni bilan o‘lchanadigan tartibga

²⁹ <https://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues30/>

³⁰ <https://www.dawn.com/news/789197/the-hidden-economy>

solish intensivligining oshishi. Mehnatni tartibga solishning yashirin iqtisodiyotga ta'siri keng tahlil qilinadi. Qoidalar mehnat xarajatlarini oshiradi va rasmiy iqtisodiyot bilan shug'ullanuvchi ishtirokchilarning tanlash erkinligini cheklaydi. Ushbu xarajatlarning aksariyati ish beruvchilardan xodimlarga o'tkazilganligi sababli, qattiq tartibga solish yashirin iqtisodiyotda ishlash uchun yana bir turtki beradi.

Sharqiy va Markaziy Yevropa

Sharqiy va Markaziy Yevropada yashirin iqtisodiyotning rivojlanishiga boshqa omillar sabab bo'lmoqda. Ularga quyidagilar kiradi³¹:

- ✚ rasmiy institutlarning (qonun chiqaruvchi, byurokratiya, sudlar) vakolatlarining yo'qligi korrupsiya bilan qo'shib, bu institutlarga ishonchni susaytiradi;

- ✚ qonunlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlarning zaif bajarilishi, mulk huquqlarini himoya qila olmaslik yoki xohlamaslik;

- ✚ tadbirkorlar uchun yuqori xarajatlar va ma'muriy yuk;

- ✚ noqonuniy ishchi yoki soliq to'lashdan bo'yin tovlagan shaxs sifatida qo'lga tushish ehtimoli past, bu noqonuniy ishni rasmiy iqtisodiyotdagi ishlashdan ko'ra jozibador qiladi;

- ✚ haddan tashqari byurokratiya va samarasiz byurokratiya, bu omon qolish yoki biznesni yo'lga qo'yish uchun "soyada yashirinishni" muhim qiladi;

- ✚ noqonuniy mehnatni keng qabul qilish, bu unga qarshi kurashishni qiyinlashtiradi.

Turli empirik tadqiqotlarga ko'ra, Sharqiy va Markaziy Yevropa mamlakatlarida yashirin iqtisodiyotning o'sishi ortidagi eng muhim omil institutlar sifati va korrupsiyadir. Institutlarning sifati Sharqiy va Markaziy Yevropa mamlakatlari hamda OECD mamlakatlari o'rtasidagi yashirin iqtisodiyot hajmidagi tafovutning ko'p qismini tushuntiradi. Yuqori sifatli institutlarga ega Sharqiy va Markaziy Evropa mamlakatlarida ham rasmiy iqtisodiyotning o'sish sur'ati yuqori. Iqtisodiy samaradorlikka erishish uchun bir tomondan, vakolatli muassasalar va jamoat tovarlari, ikkinchi tomondan soliqlar va yig'implarning to'g'ri kombinatsiyasi juda muhimdir. Agar davlat mulkiy huquqlarni ishonchli kafolatlay olsa va aholining ehtiyojlarini qondiradigan tegishli infratuzilma va jamoat tovarlari bilan ta'minlay olsa, soliq va yig'implarni to'lash yaxshi qabul qilinadi va rasmiy iqtisodiyot hajmi o'sadi, yashirin iqtisodiyot esa qisqaradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yashirin iqtisodiyotga faqat iqtisodiy muammo sifatida qaramaslik kerak, uni yuqori jarimalar va qattiqroq nazorat orqali alomatlarga hujum qilish orqali hal qilish kerak. Mamlakatning rivojlanish darajasiga mos keladigan siyosiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun sabab va oqibatlarining mamlakatga xos tahlili zarur. Siyosatchilar noqonuniy mehnatni yaxshi tartibga solish, adolatli va shaffof soliq tizimi va yanada samaraliroq institutlar (yaxshi boshqaruv) orqali yashirin

³¹ <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/the-economics-of-the-hidden-economy-9781843763543.html>

iqtisodiyotning jozibadorligini kamaytirish zaruratining belgisi sifatida qarashlari kerak. Uyushgan jinoyatchilik, korrupsiya va noqonuniy bandlikka qarshi kurashni qat'iy nazorat qilish va ijro etish orqali olib borish kerak.